

1.

Sada i ovdje

Odmetanje u šumu – iza ovoga se naslova ne krije nikakva idila. Čitatelj se, naprotiv, mora pripremiti za opasan izlet, koji neće voditi samo izvan već utrlih staza, nego i preko granica razmatranja.

Riječ je o jednom bitnom pitanju našega vremena, to jest o pitanju koje u svakom slučaju donosi sa sobom opasnost. Mi, naime, govorimo mnogo o pitanjima, kao što su to već činili naši očevi i djedovi. U međuvremenu se, dakako, ono što se u tom smislu naziva *pitanjem* znatno promijenilo. Jesmo li toga već dovoljno svjesni?

Jedva da su prošla vremena u kojima su takva pitanja shvaćali kao velike zagonetke, gotovo kao svjetske zagonetke, i to s optimizmom koji je vjerovao u njihovo rješenje. Druga su pitanja, kao što je recimo žensko pitanje, ili socijalno pitanje općenito, smatrali više praktičnim problemima. I te su probleme držali rješivima, iako manje uz pomoć istraživanja a više zbog razvoja društva prema novim porecima.

U međuvremenu je socijalno pitanje riješeno na velikim područjima našega planeta. Besklasno društvo tako ga je razložilo da je sad više postalo dijelom vanjske politike. To, naravno, ne znači da time nestaju pitanja uopće, kao što se vjerovalo u prvom žaru – naprotiv, pojavljuju se druga, i to još gorućija. Jednim od njih bavit ćemo se ovdje.

2.

Čitatelj je zacijelo već i sam osjetio da se bit pitanja promijenila. Živimo u vremenima u kojima nam se

neprestano obraćaju sile koje postavljaju pitanja. A te sile nisu ispunjene samo idealnom željom za znanjem. Pristupajući nam sa svojim pitanjima, one od nas ne očekuju da damo doprinos objektivnoj istini, pa niti da pridonesemo rješenju problema. Njima nije stalo do našeg rješenja, njima je važan naš odgovor.

To je bitna razlika. Ona pitanja čini sličnima preslušavanju. To ćemo moći pratiti na razvoju koji vodi od glasačkog listića do anketnog lista. Glasaački listić služi samo za utvrđivanje brojčanih odnosa i njihovo tumačenje. On treba doznati volju glasača, a izborni postupak provodi se tako da se ta volja pokaže jasno i bez tuđih utjecaja. Izbore zbog toga prati osjećaj sigurnosti, pa čak i moći, kakvim se odlikuje slobodni čin volje, ostvaren u sferi prava.

Naš suvremenik, od kojega se traži da preda neki anketni list, daleko je od takve sigurnosti. Odgovori koje on daje mogu imati dalekosežne posljedice; često o njima ovisi njegova sudbina. Vidimo čovjeka kako dospijeva u položaj u kojem od njega traže da sam proizvede dokumente proračunate da ga odvedu u propast. A kakve li beznačajne stvari danas često određuju nečiju propast!

Jasno je da se u toj promjeni u načinu postavljanja pitanja najavljuje jedan posve drukčiji poredak nego što je onaj što smo ga zatekli na početku našega stoljeća. Ovdje više nema stare sigurnosti i naše mišljenje mora se prema tome ravnati. Pitanja nas se tiču sve neposrednije, nameću nam se sve snažnije i sve je važniji način na koji na njih odgovaramo. Pri tome treba imati u vidu da je i šutnja odgovor. Pitaju nas zašto smo tada i tamo šutjeli, i daju nam za to potvrdu. To su zamke vremena koje nitko ne može izbjeći.

Neobično je kako u takvom stanju sve postaje odgovorom u tom posebnom smislu, a time i predmet odgovornosti. Tako možda čak još ni danas ne vidimo dovoljno jasno u kojoj se mjeri recimo glasački listić pretvorio u

anketni list. No, čovjek koji nema tu sreću da živi u nekom zaštićenom prirodnom parku toga je svjestan čim *djeluje*. Mi, naime, uvijek prije prilagođavamo prijetnji svoje djelovanje nego svoje teorije. Ali tek sa sviješću stječemo novu sigurnost.

Birač na kojega mislimo prilaziti će, dakle, glasačkoj kutiji s posve drukčijim osjećajima nego njegov otac ili djed. On joj se sigurno najradije ne bi ni približavao, ali upravo bi tako pružio jasan odgovor. No, i sudjelovanje se čini opasnim, u vrijeme kad moramo voditi računa o napretku daktiloskopije i lukavim metodama statistike. Čemu onda birati u situaciji u kojoj više nema nikakva izbora?

Odgovor glasi da se našem biraču glasačkim listićem pruža prilika da sudjeluje u činu odobravanja. Ne smatra se svatko dostojnim te povlastice – tako na popisima birača sigurno nedostaju imena bezbrojnih nepoznatih ljudi, kojima se popunjavaju nove vojske robova. Birač zato obično zna što se od njega očekuje.

Dok je tako, stvari su jasne. Kako se diktature razvijaju, tako slobodne izbore zamjenjuju plebiscitom. No, opseg plebiscita nadilazi onaj dio koji su prije zauzimali izbori. Izbori sad postaju jedan od oblika plebiscita.

Plebiscit može imati javni karakter, pri čemu se javno izlažu slike vođa ili simboli države. Prizor velikih, strašću obuzetih masa jedan je od glavnih znakova da smo ušli u novo doba. U takvom dojmljivom ozračju vlada, ako ne jednodušnost, onda sigurno jednoglasnost, jer kad bi se ovdje podigao neki drukčiji glas, nastali bi oko njega vrtlozi koji bi uništili njegova nosioca. Zato se pojedinac koji se na taj način želi istaknuti može odmah odlučiti za atentat: što se posljedica tiče, svodi se na isto.

No, tamo gdje se plebiscit zaodijeva u oblike slobodnih izbora, pridavati će se važnost njegovu tajnom karakteru. Diktatura tako pokušava pružiti ne samo dokaz da

se oslanja na golemu većinu, nego i da se odobravanje većine temelji na slobodnoj volji pojedinaca. Umijeće upravljanja nije samo u tome da se ispravno postavi pitanje, nego i u režiji, koja je monopolistička. Ona taj događaj treba prikazati kao veličanstven kor koji pobuđuje strah i divljenje.

Dovde stvari izgledaju jasne, iako za nekog starijeg promatrača neobične. Birač se nalazi pred pitanjem na koje je, iz vrlo uvjerljivih razloga, preporučljivo dati odgovor kakav očekuje onaj koji postavlja pitanje. No prava je teškoća u tome da istodobno mora ostati sačuvan privid slobode. A time pitanje, kao i svaki moralni proces u tim prostorima, ulazi u statistiku. S njezinim ćemo se pojednostima pobliže pozabaviti. One vode do naše teme.

3.

Tehnički gledano, izbori na kojima se dobiva sto posto glasova koji odgovaraju željama organizatora, gotovo da i ne predstavljaju neki problem. Ta je brojka već dosegnuta, pa i premašena, kad se u nekim izbornim jedinicama pojavilo više glasova nego glasača. To upućuje na pogreške u režiji, kakve ne bi glatko prošle kod svih naroda. Tamo gdje su na djelu lukaviji propagandisti događa se otprilike sljedeće:

Sto posto: to je idealna brojka, koja, kao i svi ideali, ostaje uvijek nedostižna. No, možemo joj se približiti – upravo onako kao što se u sportu za nekoliko djelića sekunde ili metra približavamo nekim također nedostižnim rekordima. A koliko smije biti to približavanje, to opet određuje mnoštvo zamršenih procjena.

Tamo gdje se diktatura već snažno učvrstila, samo devedeset posto odobravajućih glasova, to jest glasova »za«, značilo bi već preveliko otpadništvo. Da se u svakom